

DOI: <https://doi.org/10.28925/2519-4135.2024.43>

УДК 7.041.5

Вероніка Іванівна ЗАЙЦЕВА,

кандидат мистецтвознавства, доцент, заступник декана з наукової роботи, факультет образотворчого мистецтва і дизайну, Київський столичний університет імені Бориса

Грінченка, Київ, Україна,

ORCID: 0000-0003-1160-1760,

e-mail: v.zaitseva@kubg.edu.ua

Алла Борисівна БУЙГАСHEВА,

Народний художник України, професор кафедри декоративно-прикладного мистецтва і реставрації,

факультет образотворчого мистецтва і дизайну,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна,

ORCID: 0000-0002-3549-195X,

e-mail: a.buihasheva@kubg.edu.ua

Наталія Анатоліївна ПРОХОРОВА,

старший викладач кафедри декоративно-прикладного мистецтва і реставрації, факультет образотворчого

мистецтва і дизайну, Київський столичний університет

імені Бориса Грінченка, Київ, Україна,

ORCID: 0000-0001-5983-4809

e-mail: n.prokhorova@kubg.edu.ua

**ЕНКАУСТИКА ЯК ЖИВОПИСНА ТЕХНІКА
ДРЕВНОСТІ: ТРАДИЦІЯ, ЩО ЗНИКАЄ**

Анотація. У статті висвітлено особливості живописної техніки енкаустики та основні проблеми збереження цієї унікальної техніки у сучасному мистецтві України. Розкрито зміст поняття «енкаустика». Значну

увагу приділено технологічним різновидам енкаустики як древнього живописного мистецтва. Так, про виразність і красу енкаустичної техніки писали ще античні автори, але, разом із тим, «восковий живопис древніх» виявився одною з таємничих технік. Насамперед, це пов'язано з тим, що самих енкаустичних творів зберіглося дуже мало, а опис технологій був майже відсутнім. Так, досліджуючи «фаюмські портрети», знайдені в 1887 р. у Середньому Єгипті (Фаюмський оазис), вдалося визначити, що погребальні маски були виконані в техніці енкаустики. Згадки про енкаустичні твори є ще в літературі часів імператорського Риму. В епоху Відродження розгадати тайну енкаустичного живопису намагався навіть Леонардо да Вінчі, але й у нього відомостей про дану техніку було вкрай мало. За описами складний технологічний процес доводилося розгадувати, тому майстри по крихтам збирали інформацію й методом експериментів втілювали цю техніку. Такими були перші етапи відродження енкаустики, яку ще називають восковим живописом, адже основу енкаустичних фарб складав віск. Довговічність даної живописної техніки забезпечувала, зокрема, наявність у складі енкаустичних фарб різних смол, льняної олії та фарбників натурального походження. Ці фарби під високою температурою наносилися пошарово на особливі ґрунти. Виняткова живописна значущість техніки енкаустики зумовила можливість її збереження й надала перспективу відродитися завдяки творчим пошукам митців ХХ ст. Живопис восковими фарбами відповідає всім вимогам сучасного монументального мистецтва поряд із фрескою і мозаїкою. Сучасні будівельні технології та матеріали дають широку можливість художникам-монументалістам вирішувати різноманітні художньо-пластичні завдання щодо застосування техніки енкаустики. Також у даній статті розглянуто роль енкаустики у сучасному станковому

і монументальному мистецтві. Проаналізовано творчість сучасних майстрів України, що працювали в техніці енкаустики.

Ключові слова: енкаустика, восковий живопис, технологія виконання, сучасні художники-монументалісти України.

Вступ. Енкаустика – це таємнича техніка воскового живопису древніх. Витоки цього легендарного мистецтва прослідковуються ще з часів Древньої Греції і Риму, не кажучи вже про Древній Єгипет. Тому сучасним дослідникам і митцям доводиться по крихтам збирати ті небагаточисельні першоджерела, що дійшли до наших днів. Справа в тому, що технологія воскового живопису, енкаустики, дуже складна, і для її відродження сучасним майстрам потрібно знати всі технологічні подробиці виконання. Ця робота була пов'язана з довготривалими пошуками та експериментами, адже без вивчення технології античної енкаустики не було б й сучасної. Так, молоді художники-монументалісти, випускники Київського державного художнього інституту 1975-1995 рр. спробували відродити техніку енкаустики по рецептах і таблицях В. В. Хвостенка (1896-1960 рр.) та за допомогою нових матеріалів виконати свої тематичні твори для сучасних архітектурних об'єктів.

Постановка проблеми. У сучасному мистецькому просторі однією з важливих постає проблема збереження унікальної древньої техніки енкаустики, у зв'язку зі складною, багатоетапною технологією виконання таких витворів мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж століть вчені прагнули розкрити таємницю енкаустичного живопису. В епоху Відродження це намагався з'ясувати Леонардо да Вінчі. Дослідженням

енкаустики займалися також Е. Бергер, В. Хвостенко, Г. Шмід. Серед публікацій про твори, виконані в техніці енкаустики, на основі археологічних знахідок древнього світу, можна навести написані радянським художником-дослідником Василем Хвостенком. За основу було взято технологію виконання фаюмських портретів, які дають уявлення про древній восковий живопис та технологію його виконання. Так, у 1930-х рр. художнику Фріцу Фейсу (Fritz Faiss) разом із доктором Гансом Шмідом (Hans Schmid) вдалося заново відкрити техніку енкаустичного живопису «Пунічний віск». Результати своєї роботи вони опублікували у науковій пресі, що викликало велику зацікавленість у середовищі митців і мистецтвознавців ХХ ст.

У наш час існує небагато публікацій, присвячених енкаустиці. Теоретичні дослідження у поєднанні з практичними експериментами художників у 1956-1967 рр. дали початок відродженню живописної техніки енкаустики.

Цікавий матеріал, що доповнив сучасні знання про древній восковий живопис, дали дослідники: Олександр Дмитрович Кара в статті «Енкаустика: традиції та сучасні методи» [4], харківський художник Володимир Євгенович Жердзіцький у статті «Античний живопис» [1]. Серед закордонних джерел про енкаустику найвідомішими є праці Joanne Mattera [5], Lissa Rankin [6], Patricia Baldwin Seggebruch [7], Daniella Woolf [8].

Мета статті полягає у дослідженні особливостей технології енкаустики і проблеми збереження унікальної техніки воскового живопису в сучасному мистецтві.

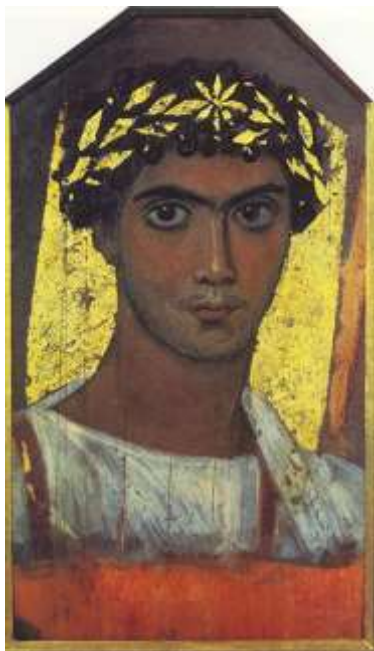
Результати. Для розуміння особливостей сучасної енкаустики потрібно дослідити насамперед древні технології й різновиди воскового живопису. Протягом багатьох років було накопичено чималий практичний досвід, що дає можливість мати уяву про енкаустику

древнього світу в різних творах стародавніх майстрів. Основою для початку розвитку енкаустики стали фаюмські портрети, які були виконані енкаустичними фарбами. Біля чотирьохсот цих зображень було знайдено у Фаюмському оазисі в Єгипті. Єгипетське походження має ще одна група енкаустичних творів, розписи, що були досліджені німецьким хіміком Ейбнером.

Для сучасних знань про древній восковий живопису цінними є матеріали, виявлені в Сен-Медар-де-Пре (Франція) і Сен-Гюбере (Бельгія). Вони дозволили мати більш чітку уяву про інструментарій древнього майстра-енкауста.

Певну допомогу у вивченні енкаустики можуть надати пізніші знахідки, зроблені у Північному Причорномор'ї. До них можна віднести частину експонатів декоративного мистецтва, що зберігалися в Херсонському історико-художньому музеї. Ці знахідки особливо цікаві тим, що вперше дозволили побачити, якою була майстерня древнього майстра і як він працював. Крім того, по ним можна прослідкувати за процесом еволюції енкаустики протягом приблизно восьми сотень років.

Цікавим для дослідження історії енкаустики є артефакти з розкопок Халчеяна (Узбекистан) – тут виявлені розписи на основі омиленого воску, які за технікою виконання нагадували єгипетські надгробні маски і фаюмські портрети. До прикладу: «Портрет юнака» (поч. – сер. II ст.) (рис. 1), «Портрет хлопчика» (сер. II ст.) (рис. 2), «Портрет жінки» (II ст.) (рис. 3).

*Рис. 1. «Портрет юнака»
Поч.-сер. II ст.*

*Рис. 2. «Портрет хлопчика».
Сер. II ст.*

Рис. 3. «Портрет жінки». II ст.

Ще одним вагомим джерелом, що дозволяє проаналізувати основні елементи еволюції цього древнього мистецтва у більш пізній період, є візантійські ікони, які датуються VI-VII ст.

«Безумовно, секрети візантійської енкаустики сягають корінням традицій греко-римської техніки. У той же ж час, вони значно видозмінилися, оскільки виключали використання каутерія» [3].

Візантійські іконописці успадкували від римлян майстерність створення воскових картин. Візантійським іконам, написаним у техніці енкаустики, характерна яскравість, міцність та блиск фарб. До сер. XII ст. візантійські майстри застосовували енкаустичну техніку для написання ікон, але у подальшому відмовилися від неї на користь зручнішого темперного живопису. Внаслідок

цього секрету стародавнього мистецтва були втрачені майже на 800 років.

З найдавніших відомих нам взірців візантійського іконопису в енкаустичній техніці – неперевершені образи Іоанна Хрестителя, IV ст. (рис. 4), Христа Спасителя (Пантократора), VI ст. (рис. 5), Апостола Петра, VI ст. (рис. 6).

«Як бачимо, час (без малого два тисячоліття) майже не вплинув на стан і якість портретів, які відмінно збереглися, вражаючи якістю кольору, блиском фарб та реалістичністю зображення. Дослідниками встановлено, що віск, який входив до складу фарб, мав таку ж саму точку плавлення, як і свіжий віск (62-65°)» – зазначає український дослідник і майстер з енкаустики Олександр Кара [3].

Одним із останніх фундаментальних досліджень, присвячених техніці енкаустики, став підручник (для студентів вишів) «Живопись: техника и технология» (2006 р.) харківського дослідника Володимира Жердзіцького [2].

Для розуміння технологічних особливостей та різновидів енкаустики доцільно ознайомитися з древнім способом виконання фаюмських портретів. Так, на підставі вивчення фаюмських портретів В.В. Хвостенко за допомогою практичних експериментів розробив технологію і рецептуру виготовлення енкаустичних фарб. Як основу для енкаустичного живопису потрібно було обрати дерев'яні дошки з щільних порід дерев, таких як кедр.

Рис. 4. «Іоанн Хреститель».
IV ст.

Рис. 5. «Христос Спаситель».
VI ст.

Рис. 6. «Апостол Петро». *IV ст.*

Така деревина всотує менше вологи, і при обробці її поверхня більш гладка. Потім така дошка просочується спеціально очищеним рідким воском, після чого фарба впаюється (за допомогою жаровні з вугіллям) до повного проникнення воску в дерев'яну основу. Наступним етапом було нанесення ґрунтовки з пунічного воску та даммарової смоли для в'язкості й тугоплавкості. І третій компонент ґрунтовки, пігмент свинцевих білил, – для збільшення щільності ґрунту. Далі у розігрітому стані такий ґрунт наносили на провощену дошку і рівномірно розподіляли шпателем, після чого все оплавляли жаровнею з вугіллям. Зрештою розпочиналися живописні роботи енкаустичними фарбами, які склалися з воску, смол, льняної олії та пігментів. Ці фарби відрізнялися за своїм складом залежно від пропорційних співвідношень усіх складових, тому діляться на воскові, восково-олійно-смоляні, воско-смоляні.

Крім фарб, древні майстри мали й різноманітні інструменти: кам'яні чи металеві палітри, керамічні чи металічні жаровні, ступки, пензлі та каутерії – бронзові стрижні з двома різними кінцями (округлена лопатка та подовжена ложечка). В ложечці розігрівалася фарба, а округлими краями лопатки під високою температурою фарба накладалася на живописну роботу. Таких шарів було від трьох до п'яти. Вони обов'язково нагрівалися для більшого скріплення між собою. По закінченню роботи все знову оплавлялося і покривалося ганозисом (сумішшю воску з додаванням олії) для блиску та кращого збереження.

Завдяки міцності та стійкості до зміни температур класична гаряча енкаустика не вицвітає, не вбирає вологу і не всотує бруд, тому вважається довготривалою.

Виняткові якості техніки енкаустики привернули увагу сучасних художників-монументалістів. Поряд із фрескою та мозаїкою ця техніка стає популярною у 70-90 рр. ХХ ст. Живопис восковими фарбами відповідає всім

вимогам сучасного мистецтва. Він пластичний, лягає на будь-яку будівельну поверхню: тиньк, керамічні плити, цегляні блоки, цемент, залізобетон або деревно-стружкову плиту. Таким чином, молоді художники-випускники монументального факультету Київського державного художнього інституту спробували відновити енкаустику за старовинними рецептами, застосувавши цю техніку в оздобленні сучасних інтер'єрів та архітектурних споруд.

Сучасні художники мали можливість, завдяки застосуванню електрики й інших джерел тепла, а також завдяки удосконаленню інструментів, мати пересувну, постійно-розігріту енкаустичну масу для виконання воскового живопису. Подальше удосконалення електричних інструментів дозволило зробити енкаустичний живопис більш доступним для багатьох митців, без втрати унікальних якостей древньої техніки.

Так, при виготовленні сучасних енкаустичних фарб і після застосування їх на об'єктах поступово вносилися зміни у рецептуру виготовлення фарб, витривалість яких перевірялася з часом. По ескізу для кожної творчої роботи виготовлювалася викладка кольорів, по якій проводилося варіння фарб із воску, каніфолі, пігменту з додаванням невеликої кількості льняної олії для еластичності.

Чим більше було виготовлено відтінків кожного кольору, тим легше було відтворити художній ескіз на стіні. У процесі роботи фарби мали знаходитися в металічних ємностях, на нагрітій електроплиткою металевій пластині. Кожен колір наносився окремим пензлем у рідкому стані. Таким чином, на виготовлення енкаустичних фарб йшло багато часу.

Задля сплавлення фарб у старовинній енкаустиці використовувався каутерій, проте у сучасній енкаустиці для цього використовували паяльники різної товщини. В процесі роботи фарба наносилася у декілька шарів, при

цьому кожен шар обов'язково обвіювався газовим паяльником. На завершення робота покривалася ганозисом, а саме – сумішшю рідкого воску з додаванням льняної олії та натиралася для блиску м'яким ганчір'ям.

Одним із відомих сучасних українських майстрів енкаустичного живопису є Олександр Дмитрович Кара, доцент кафедри музики та образотворчого мистецтва Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Його живописні станкові твори виконані в техніці енкаустики вирізняються образністю, поетичністю, використанням лаконічних засобів, поєднанням сучасних тенденцій із традиціями православного мистецтва Київської Русі та Болгарії («Причастя», 2004 р., рис. 7), («Святий Георгій», 2014 р., рис. 8), («Небесні гості на Різдво», 2010 р., рис. 9).

Рис. 7. Кара О. «Причастя». 2004 р.

Рис. 8. Кара О. «Святий Георгій» 2014 р.

Рис. 9. Кара О. «Небесні гості на Різдво». 2010 р.

Творчі монументальні роботи, виконані в техніці гарячої енкаустики, довели свою творчу неповторність та довговічність, і яскравим прикладом цього є настінні розписи інтер'єрів київських художників-монументалістів Віталія Павловича Буйгашева й Алли Борисівни Буйгашевої у техніці гарячої енкаустики: бювет у місті Саки – розпис «Море», 1986 р. (рис. 10), санаторій «Полтава» – розпис «Нептун», 1987-1988 р. (рис. 11).

На жаль, серед сучасних художників мало хто наважується застосовувати енкаустичний живопис у станкових роботах, тим більше, у монументальних панно. Це, перш за все, пов'язано зі складним і довготривалим процесом виконання енкаустики.

Рис. 10. Буйгашев В., Буйгашева А. «Море». Саки, 1986 р.

На додаток, деякі роботи на сьогодні втрачені, і не тому, що погано збереглися. В результаті приватизації архітектурних об'єктів власники на свій розсуд під час ремонтів змінювали оформлення інтер'єрів, знищуючи багато монументальних робіт у техніці енкаустики.

Висновки. Виходячи з викладеного, можна підсумувати, що серед всіх видів мистецтва Стародавнього Єгипту, античності й Середньовіччя техніка енкаустичного живопису відома найменшою мірою. Справедливо стверджувати, що восковий живопис Стародавньої Греції та Риму мав неперевершений художній рівень. Значна кількість секретів технології енкаустики була втрачена й у наслідок цього могла назавжди загинути.

*Рис. 11. Буйгашев В., Буйгашева А. «Нептун».
Санаторій «Полтава», 1987-1988 рр.*

Але завдяки сучасним дослідникам, прихильникам енкаустики, їй судилося відродитися. В цілому, цей спадок стародавнього мистецтва здійснював потужний вплив на європейський станковий і монументальний живопис.

Проте, при всій розмаїтості творчих пошуків й експериментів, на жаль, в Україні кількість митців, які працюють у цій техніці, замала. Проблеми, пов'язані зі складністю технологічних процесів енкаустики, заважають сучасним художникам активно застосовувати цю техніку живопису у своїй творчості. То ж, дане дослідження є спробою привернути увагу сучасних митців до цієї проблеми. Адже енкаустика – неперевершена живописна техніка, зацікавленість якою спостерігається в сучасній світовій художній практиці.

Список використаних джерел

1. Жердзіцький В. Античний живопис. Вісник ХДАДМ. 2015. Вип. 1. С. 3-7.
2. Кара О. На новій землі, під новим небом. Живопис. Графіка. Київ: Український видавничий консорціум. 2009. 96 с.
3. Кара О. Енкаустика: традиції та сучасні методи. Наука і освіта. 2015. Вип. 8. С. 58-64.
4. Mattera J. The Art of Encaustic Painting: Contemporary Expression in the Ancient Medium of Pigmented Wax. New York: Watson-Guptill, 2001. 144 p.
5. Rankin L. Encaustic Art: The Complete Guide to Creating Fine Art with Wax. New York: Watson-Guptill, 2010. 240 p.
6. Seggebruch P.B. Encaustic Painting Techniques: The Whole Ball of Wax. Ohio: North Light Books, 2013. 222 p.
7. Woolf D. The Encaustic Studio: A Wax Workshop in Mixed-Media Art. New York: Penguin, 2012. 159 p.

Veronika I. ZAITSEVA,

PhD in Arts, Associate Professor,
Deputy Dean for Research, Faculty of Fine Arts and Design,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID: 0000-0003-1160-1760,
e-mail: v.zaitseva@kubg.edu.ua

Alla B. BUIHASHEVA,

People's Artist of Ukraine, Professor of the Department of
Decorative Arts and Rectoration,
Faculty of Fine Arts and Design,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID: 0000-0002-3549-195X,
e-mail: a.buihasheva@kubg.edu.ua

Nataliya A. PROKHOROVA,

Senior Lecturer,

Department of Decorative Arts and Rectoration,

Faculty of Fine Arts and Design,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,

Kyiv, Ukraine,

ORCID: [0000-0001-5983-4809](https://orcid.org/0000-0001-5983-4809),

e-mail: n.prokhorova@kubg.edu.ua

ENCAUSTIC AS AN ANCIENT PAINTING TECHNIQUE: A FAILING TRADITION

Abstract. The article highlights the peculiarities of the encaustic painting technique and the main problems of preserving this unique technique in the modern art of Ukraine. The meaning of the concept of “encaustic” is revealed. Considerable attention is paid to the technological varieties of encaustic as an ancient pictorial art. Thus, ancient authors wrote about the expressiveness and beauty of the encaustic technique, but, at the same time, “wax painting of the ancients” turned out to be one of the mysterious techniques. First of all, this is due to the fact that very few encaustic works have survived, and the description of technologies was almost absent. Thus, after studying the “Fayum portraits” found in 1887 in Middle Egypt (the Fayum oasis), it was possible to determine that the funerary masks were made in the encaustic technique. Mentions of encaustic works date back to the ancient literature of the times of imperial Rome. During the Renaissance, even Leonardo da Vinci tried to unravel the mystery of encaustic painting, but even he had very little information about this technology. According to the descriptions, it was necessary to solve a complex technological process, so the masters collected information piece by piece and experimentally implemented this technique. These were the first stages of the revival of encaustic painting,

which is also called wax painting, because the basis of encaustic paints was wax. The stability of this painting technique was ensured, in particular, by the presence of various resins, linseed oil and dyes of natural origin in the composition of encaustic paints. These paints were applied layer by layer on special soils under high temperature. The exceptional artistic value of the encaustic technique made it possible to preserve it and gave the prospect of revival thanks to the creative searches of artists of the 1970-1995 years of the 20th century. Painting with wax paints meets all the requirements of modern monumental art along with frescoes and mosaics. Modern construction technologies and materials provide ample opportunities for monumental artists to solve various artistic and plastic tasks related to the application of the encaustic technique. The article also considers the role of encaustic in modern easel and monumental art. The work of modern masters of Ukraine who worked in the encaustic technique is analyzed.

Key words: encaustic, wax painting, performance technology, contemporary monumental artists of Ukraine.

References

1. Zherdzits'kyi, V. (2015). Antychnyy zhyvopys [Ancient painting]. *Visnyk KHDADM*, 1, 3-7 [in Ukrainian].
2. Kara, O. (2009). *Na noviy zemli, pid novym nebom. Zhyvopys. Hrafika*. Kyiv: Ukrayins'kyi vydavnychy konsortsium [On a new earth, under a new sky. Painting. Graphic arts] [in Ukrainian].
3. Kara, O. (2015). Enkaustyka: tradytsiyi ta suchasni metody. *Nauka i osvita* [Encaustic: traditions and modern methods. Science and education], 8, 58-64 [in Ukrainian].
4. Mattera, J. (2001). *The Art of Encaustic Painting: Contemporary Expression in the Ancient Medium of Pigmented Wax*. New York: Watson-Guption [in English].

5. Rankin, L. (2010). *Encaustic Art: The Complete Guide to Creating Fine Art with Wax*. New York: Watson-Guptill [in English].
6. Seggebruch, P.B. (2013). *Encaustic Painting Techniques: The Whole Ball of Wax*. Ohio: North Light Books [in English].
7. Woolf, D. (2012). *The Encaustic Studio: A Wax Workshop in Mixed-Media Art*. New York: Penguin [in English].